

Révész Géza és Lukács György németországi karrierterveinek körülményei levelezésük és a korabeli dokumentumok tükrében*

A kontrafaktuális filozófiatörténet-írás perspektívái Lukács György vonatkozásában

„[...] [E]lméleti zsákutcába cseleztem bele magam. Közvetlenül nem mutatkozott kiút. Legjobb esetben tehát »érdekes«-excentrikus heidelbergi magántanárrá fejlődhettem volna.”¹ – írta Lukács György önéletrajzi vázlatában élete vége felé. Ebből az elméleti zsákutcaból való kiút később jól ismert és sokat vitatott problémájává vált a Lukács oeuvre-nek: Lukács fordulata etikai dilemmává duzzadt, döntése meghatározta későbbi gondolkodói megítélését. A Lukács-kutatás emlékezetpolitikától terhes, melyet tovább árnyal és nehezít Lukács saját önértelmezése, önteremtése. Példaként említhető a Lukács halála után tíz évvel németül *Gelebtes Denken. Eine Autobiographie im Dialog*, illetve magyarul 1989-ben megjelenő *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon* című interjúkötet, amelyben Lukács

A szerző az ELTE BTK Filozófia Doktoriskolájának doktorandusza, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének fiatal kutatója.
Email: szabados.bettina@gmail.com

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS ALAP

Új Nemzeti
Kiválóság Program

Köszönet illeti Varga Péter András, akinek szakmai segítségével a kutatás és a tanulmány nem valósulhatott volna meg.

- 1 Lukács György: *Megélt gondolkodás. Életrajz magnószalagon*. Szerk. Eörsi István. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989, 56.

a poroszlói tizedeltetésről vall: „Akkor én nagyon energikus módon állítottam helyre a rendet, amennyiben amikor átmentünk Poroszlóba, összehívtam egy rendkívüli hadbírósgot, és ennek az elszaladt zászlóaljnak nyolc emberét ott a főtéren főbelövettem.”² Lukács „háryjánoskodása” (ahogy Tamás Gáspár Miklós és Böcskei Balázs is nevezi Lukács vallomását)³ következtében gondolkodói megítélése háttérbe szorul, amit még tovább nehezít Lukács 1919-től kezdődő politikai szerepvállalása. Egy mind a gondolkodó, mind az emlékezetpolitika által és a 20. század eseményeinek tekintetében ennyire (túl)terhelte életműben a filozófiatörténezs számára (majdhogynem lehetetlen) kihívás új perspektívát felfedezni és felmutatni, elkerülve olyan buktatókat, hogy a megszokott fogalmakhoz, jól ismert és untig koptatott frázisokhoz forduljon, mindamelllett szem előtt tartva a célt, hogy releváns filozófiatörténeti rekonstrukciót, feltárást végezhesen. Ugyanakkor egyre erősödő és sürgető igény jelentkezik egy, az életművet kellő perspektívából áttekintő és értelmező monográfia megírására, amely kereken ötven évvel Lukács György halála után is törlesztendő adósságnak számít.⁴ A nemzetközi Lukács-szakirodalom a marxista gondolkodót vagy az irodalomtudóst élte, mindemelllett pedig megjelenik a filozófus, a politikus alakja, az iskolateremtőé, míg a sor végét az esszéista, a fiatal neokantiánus zárja.⁵ Ebben az „aláaknázott” térben értékelődhet fel és nyújthat új perspektívát a kontrafaktuális filozófiatörténet-írás.

A kontrafaktuális kérdésfelvetés: „Mi lett volna, ha...?” az alternatív történelemként (*alternate history*) ismert irányzatnak köszönhetően terjedt el, melyet azonban hiba lenne egyszerűen bekegorizálni egy *science fiction*-jellegű elképzelt történelmi valóság konstruálási kísérleteként. Az alternatív történelem, azaz meg nem történt események történelemformáló végkimenetelének gondolata egészen a 19. századig követhető vissza Isaac D’Israeli kuriózumgyűjteményéig, mely mű azonban még magán viseli

2 Uo. 165.

3 A poroszlói tizedeltetésről kimerítő forrásfeltáró és elemző munkát írt Lengyel András, melyben rámutat a tizedeltetést övező bizonytalanságokra, történeti inkonzisztenciákra. (lásd Lengyel András: A „tizedeltető” Lukács György. Egy politikai folklór-szüzsé történeti hátteréhez. *Forrás*, 2017 (49):1, 75–92. Lengyel támaszkodik továbbá Mesterházi Miklós *Szörnyalaktani vizsgálódások* című szövegére, amiben a szerző Lukács morális/elméleti meggyőződése felől is számba veszi Lukács sajátos (ön)életírói szándékát a poroszlói tizedeltetéshez kapcsolódóan. (lásd Mesterházi Miklós: *Szörnyalaktani vizsgálódások*. Lukács György, 1919. május 1. *Élet és Irodalom*, 2016. ápr. 15., 7–8.)

4 2021. június 4-én Lukács György halálának ötvenedik évfordulójára emlékezünk.

5 Dalos György *A kulcsfigura* című regényében találóan érzékelteti a Lukács-alakok sokszínűségét Lukács temetésének leírásakor. Lásd Dalos György: *A kulcsfigura*. Ab Ovo, Budapest, 1995, 75.

szerzője önálló spekulációit.⁶ Az alternatív történelem, vagy más néven *allohistorizmus*, *uchronia* jól körülhatárolt fogalom, mely nem egy megalkotott történelmet ír le, hanem kultúrához és korhoz kötötten egy feltételezett történelmi esemény variációit fejt ki meghatározott időperióduson keresztül alapozva a „befogadó implicit reáltörténelmi tudás[ra]”.⁷ Az *uchronia* így nem alternatív és fiktív jövőkép kibontására törekszik, hanem paradox módon éppen arra vonatkozik, ami már valóban megtörtént, azonban ahhoz, hogy a megtörtént események okait megérthessük, fel kell tárni azokat. A már megtörtént történelmi események mögött különböző lehetőségpárhuzamok húzódnak meg, melyek befolyásolják az esemény végkimenetelét. Ahhoz, hogy az adott esemény kimenetelét a maga teljességében és komplexitásában megérthessük, szükséges ezeket a lehetőségpárhuzamokat végigkövetnünk. Charles Renouvier 19. századi francia filozófus nyomán az *uchronia* tehát arra az elvre vezethető vissza, hogy nincs történelmi törvényszerűség, ami előre determinálna, megszabna bizonyos elkerülhetetlen, szükségszerű eseményeket az emberi civilizáció folyamatos fejlődésének értelmében.⁸ A történelemben töréspontok ismerhetők fel, ahol feltárulkoznak a különböző alternatívák, a történelmi események végkimenetele és a folyamatok iránya pedig bizonyos döntésektől függ.⁹ Renouvier hatása fellelhető Bibó István irodalmi *uchroniájában* is,¹⁰ aminek koncepcióját Kovács Gábor vonatsínek metaforájaként jellemez: A vonat számára a sínek

6 Lásd Varga Péter András: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „Mi lett volna, ha...?”-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2014 (58):4, 31–33. Varga tanulmánya nemcsak végigköveti az alternatív történelem fogalmának történeti alakulását, de eredményesen ülteti át a filozófiatörténet-írás gyakorlatába.

7 Uo.

8 Vö. Kovács Gábor: „The time is out of joint...” – The Idea of an Alternate History in the *Uchronia* of István Bibó. In Béla Mester – Rafał Smoczyński (szerk.) *Lords and Boors – Westernisers and ‘Narodniks’: Chapters from Polish and Hungarian Intellectual History*. Research Centre for the Humanities, Institute of Philosophy – Gondolat Publishers, Budapest, 2020, 253.

9 Uo. 254.

10 „Megjegyzem, hogy *uchronia* lényegesen kevesebb íródott, mint utópia: van egy<, > egy francia szerzőtől, egyszerűen »Uchronia« címmel, mely érdekes módon szintén vallástörténeti jellegű, mely azonban nem egy valóban felmerült lehetőségén alapszik, hanem egy teljesen fiktív történelmi fordulaton [...]” Vö. Bibó István: *Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna...Bibó István címzetes váci kanonok beszélgetései apósával, Ravasz László bíboros érsekkal a római katolikus egyház újkori történetéről, különös tekintettel a lutheránus és kálvinista kongregációkra. Egyház-, kultúr- és politikátörténeti uchronia*. Magyar Elektronikus Könyvtár. Online: <https://mek.oszk.hu/02000/02043/html/540.html>, utolsó letöltés dátuma: 2021. 03. 07. Bibó ebben az írásában kritikával illette Renouvier *uchroniáját*.

meghatározott irányt szabnak meg, azonban ez megváltozik, mikor a vonat vasúti elágazáshoz érkezik, ahol több irány is lehetőségként kínálkozik fel – hogy melyik irányban indul tovább a vonat a felkínálkozó lehetőségek közül, az a vezető döntésétől függ.¹¹

Ilyen töréspontok Lukács György esetében is hangsúlyosak, azonban munkásságának és életének döntő (sors)fordulata 1918 végére, 1919 elejére datálható, mely végleg meghatározta gondolkodásának addig szétartónak tűnő irányvonalát, és ledöntötte a tudós, illetve politikus közötti határfalat. Maga Lukács is világnézeti döntésként jellemzi saját fordulatát a *Megélt gondolkodás* című visszatekintő írásában, mely egész életmódjára hatással volt, megváltoztatta.¹² Ennek a világnézeti döntésnek körülményei és kimenetele azonban nemcsak a Lukács-kutatás számára vált központi kérdéssé, hanem Lukács emlékezetpolitikai megítélésének is. Lukács vonata¹³ tehát vasúti elágazáshoz érkezett és a vezető „[i]ly módon – »egy istentől idegen, próféta nélküli korban« – nem érdekes-excentrikus heidelbergi magántanárára, hanem prófétává lett».¹⁴ Azonban ahelyett, hogy ismét továbbkövetnénk a vonat eredeti útját, érdemes visszatérni és elidőzni a vasúti elágazásnál, annak érdekében, hogy megérthessük a döntés, a töréspont mögött meghúzódó okokat, körülményeket és a századelő szellemi közegét. Így értékelődhet fel számunkra a kontrafaktuális kérdés jelentősége: Mi lett volna, ha Lukács Györgyöt heidelbergi professzorrá avatják?¹⁵

11 Kovács: i. m., 254.

12 Lukács: i. m., 62.

13 Az uchronia kapcsán a Kovács Gábor által megfogalmazott vonatsín metaforában hangsúlyos a döntés felelőssége, melyre Lukács 1919-es *Taktika és etika* című, már a fordulat utáni híres cikkében is találhatunk példát. Az említett írásban Lukács kiemeli az egyén etikai értelemben vett felelősségét, mely szerint nincs olyan állapot, ahol a nem-döntés vagy nemcselekvés nem változtatna az események kimenetelén, minden egyes elhatározásért, azaz a „vonat” *valamilyen* irányba való haladásáért egyéni felelősség terhel mindenkit. Vö. Lukács György: *Taktika és etika*. In Lukács György: *Forradalomban*. Szerk. Mesterházi Miklós. Magvető Kiadó, Budapest, 1987, 129–130. Lukács ezen megállapítását Kis János *Lukács György dilemmája* című írásában a modern morálfilozófia alapján a negatív felelősség elveként jellemzi: „A negatív felelősség elve szerint az egyén nemcsak azért visel erkölcsi felelősséget, amit ő maga tett, hanem mindenért, amit mások tettek, vagy amit személytelen folyamatok idéztek elő, ő pedig megakadályozhatott volna, azonban elmulasztott megakadályozni.” Kis János: *Lukács György dilemmája*. *Holmi*, 2004 (16):6, 646.

14 Vajda Mihály: A tudós, az esszéista és a filozófus. In *A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről II*. Márkus György – Vajda Mihály. Szerk. Kardos András. Argumentum Kiadó – Lukács Archívum, Budapest, 1997, 340.

15 Mesterházi Miklós *Lukács meghajol* című előadásában idézi fel Heller Ágnessel folytatott beszélgetését, melyben Heller arra utal, hogy Lukácsnak jobb lett volna, ha heidelbergi professzor marad. Az előadás a 2021. március 11–12-én megrendezett *Önéletrajz és filozófia* című, Heller Ágnes emlékének szentelt konferencia keretében hangzott el.

Lukács György és Révész Géza törekvései a századelőn

A kontrafaktuális kérdés hipotetikus megválaszolására ezúttal azonban, szigorú értelemben véve, nincs szükség alternatív filozófiatörténet-írásra, mivel a párhuzamos életút egy Lukáccsal kortárs gondolkodónál, Révész Gézánál felfedezhető, akinek tevékenységi köre, törekvései és céljai sokáig párhuzamos vágányon haladtak Lukács György mellett. Révész Géza nemzetközi elismertsége, szerteágazó és úttörő munkássága szintén ismerősen csenghet a zenetörténeti és a pszichológiatörténeti kutatásoknak köszönhetően, filozófiatörténeti jelentőségére pedig az utóbbi évtized legújabb kutatásai mutatnak rá,¹⁶ mindemellett azonban életéről és munkásságáról átfogó monográfia egyelőre még nem jelent meg. Ennek egyik feltételezhető oka, hogy 1919 őszén emigrációba kényszerül és rövid müncheni, illetve heidelbergi tartózkodás után Gerardus Heymans, Hendrik Zwaardemaker és Frederik Jacobus Johannes Buytendijk hívására, ajánlására Amszterdamban telepedik le véglegesen,¹⁷ ezáltal pedig az 1920 előtti magyar szellemi életben vállalt és betöltött korábbi aktív

- 16 Révész Géza pszichológiatörténeti (újra)felfedezése kapcsán említhető Pléh Csaba két tanulmánya: lásd Pléh Csaba: A korai magyar kísérleti pszichológia és a nagyvilág: Révész Géza emlékére. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2009 (64):3, 467–495, és Pléh Csaba: Révész Géza – a sors feszültségei levelezése és székfoglalója tükrében. *Thalassa*, 2009 (20):4, 75–100. Filozófiatörténeti jelentőségére és szerepére Varga Péter András két tanulmánya hívja fel a figyelmet: lásd Varga Péter András: Új adalékok a korai fenomenológia és a magyar filozófia kapcsolattörténetéhez (Pauler Ákos, Alexander Bernát, Révész Géza és Enyvvári Jenő vonatkozásában). In Mester Béla (szerk.): *Régiók, határok, identitások: (Kelet-)Közép-Európa a (magyar) filozófiatörténetben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest, 2016, 256–285; és Varga, Péter András: A hitherto Hitherto unknown Unknown letter Letter from Edmund Husserl to Géza Révész in 1913. *Brentano Studien*, 2020 (17), 251–264. Továbbá Varga Péter András és jelen tanulmány szerzője Révész Géza és Franz Brentano német nyelvű levelezéskiadásán dolgozik, mely új adalékokkal szolgálhat nemcsak az említett két tudományterület, de a zenetörténet számára is. A Révész és Brentano közötti korrespondenciát Wilhelm Baumgartner már 1994-ben tárgyalta és egyes levélátiratokat is közölt, továbbá kísérletet tesz a Brentano és Révész közötti szemléletkülönbség felvázolására, azonban csak érzetpszichológiai szempontból: lásd Baumgartner, Wilhelm Baumgartner: Die Beziehungen Franz Brentano – Geza Révész [sic!] und ihre wissenschaftliche Signifikanz. *Brentano Studien*, 1994 (5), 25–40.
- 17 Lásd Gábor Éva: Révész Gézára emlékezünk. Révész Géza életútja. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1984 (41):1, 68; Dr. Czeiczél Endre: Révész Géza, egyik nagy elődünk. *Tehetség*, 2011 (18):2, 6. és Pléh: A korai magyar kísérleti pszichológia... Id. kiad. 478.

szerepe megszűnik.¹⁸ 1920 előtt azonban Révész, Lukácshoz hasonlóan, törekedett munkásságának Magyarországon, illetve német nyelvterületen érvényt szerezni, így kettőjük útkeresése a századelőn alakulóban lévő konstellációkat és a filozófia intézményesülését példázza, noha gondolkodói fejlődésüket meghatározó filozófiai beállítottságuk teljesen eltérő is volt. Így tehát a párhuzamos életutak szétválását végső soron nem külső körülmények, hanem belső meggyőződések eredményezték. Lukács és Révész gondolkodói szerepszétválásáról Balázs Béla 1913-as levele is tanúskodik:

Itt mellékelve elküldöm sillabuszát az előadásomnak¹⁹ [...]. És ne gondold, hogy *Révész Gézák* ülnek a hallgatóság között. Valamivel jobbhiszemű anyag: tanítók és tanítónők. A következőket szeretném különösen. Egy jó definícióját vagy összefoglaló leírását a „metafizikának” általában.²⁰ (kiemelés Sz. B.)

A Balázs Béla által negatív konnotációban használt „Révész Gézák” megnevezés feltehetően a Lukács által képviselt „filozófiai homályosságra”²¹ való képtelenséget jelenthette, amely a filozófiát tudományos

- 18 Fontos megemlíteni, hogy Révész az emigrációban is törekedett magyar vonatkozású kapcsolatait fenntartani, ahogy arra Bendl Júlia és Pléh Csaba rámutat. Bendl szerint részben ennek is köszönhető, hogy hagyatékát a nyolcvanas évek óta az MTA Kézirattára őrzi. vö. Bendl Júlia: Révész Gézáról. *Holmi*, 1999 (11):4, 480; és Pléh: Révész Géza – A sors feszültségei... Id. kiad. 78. Továbbá Révész munkásságát még életében elismerték Magyarországon: 1947-ben megválasztják a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává. Lásd Gábor: i. m., 69.
- 19 Balázs Béla, levele szerint, a *Népművelő társaságban* tervezett előadást tartani kultúrshükséglet-e a metafizika témában. Vö. Lukács György: *Lukács György levelezése (1902–1917)*. Szerk. Fekete Éva – Karádi Éva; ford. Boros Miklósné, Fekete Éva, Karádi Éva. Magvető Kiadó, Budapest, 1981, 526. Az előadás időpontjára és végleges címére vonatkozó adatok hiányosak, azonban a *Világ* 1913. augusztus 1-jei száma beszámol a *Népművelő társaság* svábhegyi előadásciklusáról, amelynek keretében Balázs Béla adott elő „művészetbölcseleti kérdésekről”. Vö. *Világ* 1913 (4):181, 8. A levélben említett előadás és a *Világban* tudósított előadás valószínűleg megegyezik, mivel Balázs Lukácsnak írt levelében részletezi, hogy a korábban a *Nyugatban* megjelentetett *Művészetfilozófiai töredékek* című szövegében az előadás alapjául szolgáló gondolatait már kifejtette. A *Világban* közölt beszámoló szintén ezt tűnik alátámasztani. Lásd Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 526. és Balázs Béla: *Művészetfilozófiai töredékek I–II. Nyugat*, 1909 (2):14–16, 60–65, 156–160, 204–209.
- 20 Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 526.
- 21 A hasonlatot Babits Mihály Lukács *A lélek és a formák* című esszéketéről írott híres kritikájából kölcsönöztem, amelyre Lukács *Arról a bizonyos homályosságról* című viszontválaszában kifejti, hogy a filozófia(i beszédmód) szükséges velejárója

jelleggel kívánja művelni, míg Lukács esetében „alkalmazott filozófiáról van szó”.²² Alkalmazott filozófia abban az értelemben, hogy az élet jelenségeinek a megértéséhez a filozófia fogalmiságával fordulunk, azaz a filozófia fogalomteremtése által az élet többértelmű kifejezései egyértelművé, megérthetővé válnak.

Ahol a fogalmiság visszamegy az életbe; ahol tehát az élet használatában szükségképpen többértelmű (csak egyes gyakorlati alkalmazásaiban egyértelműekké váló) kifejezéseinek egyértelműséget kell adni. Az élet síkján ez elképzelhetetlen. A „finomság” az „elmélyítés” (és ezeknek következménye: a homályosság) azért kell, hogy ezeket a fogalmakat felkényszerítsük a tisztaság, az egyértelműség szférájába: a fogalmi metafizika világába. Ott egyértelműek és világosak – de éppen ezért szükségképpen „homályosak” a másik világban; ahogy – mint az előbb láttuk – annak „világos” és „tisztá” kifejezései csak egy itt való tisztázatlanság árán menekülhettek meg a „homályosságtól”.²³

Mind Lukács, mind Révész saját filozófiai meggyőződésük alapján kerestek teret, orgánusot, érvényesülési lehetőséget először Budapesten, később német nyelvterületen, azonban elsődlegesen ez a filozófiai beállítottság eredményezte később, hogy eredeti karrierterveik nem valósultak meg. A századelőn mindazonáltal nem elhanyagolható külső körülmények is befolyásolták törekvéseik irányát, melyről személyes levelezésük és a kortársak levélváltása szolgált gazdag anyagot a filozófiatörténet számára.

„Fiatal emberek, akik komolyan a filozófia valamelyik ágával foglalkoznak (...)”²⁴

Révész Géza a századelőn kollegiális és sok esetben baráti viszonyt ápolt a magyar szellemi élet több képviselőjével is, többek között Mannheim Károllyal, Balázs Bélával, Fülep Lajossal, Szilasi Vilmosmal, Zalai Bélával,

a homályosságról. Lásd Babits Mihály: A lélek és a formák. In (szerk.): *Az ifjú Lukács a kritika tükrében. Der junge Lukács im Spiegel der Kritik*. MTA Filozófiai Intézet, Lukács Archívum, Budapest, 1988, 67–69; Lukács György: Arról a bizonyos homályosságról. In (szerk.): Lukács György: *Ifjúkori művek (1902–1908)*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977, 572–578.

22 Lukács: Arról a bizonyos homályosságról ... Id. kiad.

23 Uo.

24 Lukács: *Lukács György levelezése*... Id. kiad. 538.

Ferenczy Sándorral és Lukács Györggyel.²⁵ Révész emellett rokoni kapcsolatba is került a kor meghatározó esztétika és filozófia professzorával, Alexander Bernáttal, mikor házasságot kötött Alexander lányával, Alexander Magdával 1910-ben.²⁶ A 1910-es években Révész többször is megkísérelte a kapcsolatfelvételt Lukács Györggyel közös szellemi együttműködés céljából, annak ellenére, hogy a göttingeni egyetemen szerzett doktorátusa után hazatérve 1906-ban kérvényezi, majd 1908-ban meg is kapja egyetemi magántanári kinevezését a Budapesti Egyetemen a kísérleti lélektan területén.²⁷ Míg Lukács György Révészhez hasonlóan elvégzett jogi tanulmányok után bölcsészettudományi tanulmányokba kezdett,²⁸ majd 1909-ben letett bölcsészdoktori szigorlatát követően szintén habilitációs kérelemmel fordul a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemhez.²⁹ A kar azonban szavazattöbbséggel elutasítja kérelmét 1911-ben, ahogy erről Alexander Bernát tájékoztatja Lukácsot 1911. május 4-i levelében:

Kedves barátom! Rossz hírrrel kell jönnöm: megbuktunk a Személyes szavazásnál, 25 szav. 10 ellen, 1 üres. Hogyan történhetett ez? Felszólalt Petz Gedeon [...] [a]z irodalomesztétikát igen határozatlan, teljesen szokatlan elnevezésnek tartotta [...]. Azután Medveczky is felszólalt, nem ugyan Ön ellen, de hangoztatni, hogy ily esetben a Karnak külön kell határoznia, megengedi-e a filoz[ófia]i doktorátus két éves volta után a magántanárságot. Ebből nem lett volna baj, de Petz már előbb említette, hogy Ön jogot végzett, ami azt a nézetet kelthette, hogy nem igazi szakember.³⁰ [...] [A] szavazás,

25 Gábor Éva: Hazatért levelek... *Irodalomtörténet*, 1981 (13/63):3, 719.

26 Bendl: i. m., 479.

27 Uo. és Pléh: A korai magyar kísérleti pszichológia... Id. kiad. 473.

28 „Nyilvánvaló, hogy nem valamiféle speciális jogi érdeklődés készítette arra [Lukácsot], hogy a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem hallgatója legyen. Abban az időben a továbbtanulni vágyó – vagy gondtalan ifúságukat meghosszabbítani akaró – ifjak közül sokan választották a jogi tanulmányokat, ha valamiféle határozott érdeklődés nem irányította őket másfelé, és ha anyagi lehetőségük lehetővé tette a hosszú diákoskodást.” Bendl Júlia: *Lukács György élete a századfordulótól 1918-ig*. Scientia Humana, Budapest, 1994, 59. Révész Géza apja kívánságára tanult jogot. Vö. Bendl: Révész Gézáról. Id. kiad. 479.

29 Szabados Bettina: Georg Lukács in Heidelberg: A Crossroad Between the Academic and Political Career. *Filozofia*, 2020 (75):1, 55.

30 Érdemes megemlíteni, hogy nagyjából egy évvel később, a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar ülésének 1912. május 23-i jegyzőkönyvében gróf Teleky Pál kartográfia és földrajztörténeti habilitációja kapcsán a következő dékáni megjegyzés szerepel: „[...] [D]ékán [Beke Manó] felhívja a kar figyelmét [...]. [f]olyamodó nem bölcsészdoktori, hanem jog- és államtudományi doktori oklevéllel kérte a habilitatiót; felteszi tehát a kérdést, hogy kíván-e a kar tagjai közül valaki e körülményhez hozzászólni, egyben a maga részéről megjegyzi,

mely után Petz engem fölkeresett, és mondta, [...] [a] könyve [*A lélek és a formák*] keserítette így el, azt mondta, érthetetlen.³¹

Alexander Lukácsnak írott levelének és a kar határozatának szokatlansága csak Révész Géza magántanári kinevezésével való párhuzamba állításkor tűnik fel, hiszen Révész szintén jogi tanulmányok elvégzése és a bölcsészettudományi doktorátus megszerzése után két évvel pályázott és kapta meg magántanári kinevezését. Alexander levele árulkodik az elutasítás valós okáról, mely Lukács speciális filozófiai érdeklődését (irodalomesztétika) is elének tárja, továbbá Lukács *A lélek és a formák* című esszéjét szintén visszatetszést keltett a kar tanárai között. Lukács fiatalkori írásainak recepciótörténetét vizsgálva az értő olvasók recenziója mellett megjelennek az erős kritikái visszhangok, amelyek a korabeli tudományos közvéleményt képviselték és a kar álláspontjához hasonlóan Lukácsnak a közéletből való kiszorulását szorgalmazzák³² Lukács érthetlenségére, kiforratlanságára és zavarosságára hivatkozva. Példaként említhető Kelecsényi Jánosnak az *Egyetemes Philológiai Közönyben* megjelent kritikája:

A szerző [Lukács György] sokat olvasott és tanult, de tanulmányait rendszerrel fegyelmezni nem képes. Néha annyi nevet és tekintélyt emleget [...], oly hosszú idegen nomenklatúrát, hogy önkéntelenül megdöbbenünk: hol marad hát Lukács György? [...] [B]őven mutatják ezek az idézetek is, hogy Lukács nyelve milyen dekadenciát jelent Medveczky, Alexander, Palágyi, Pauler Ákos írásaiban oly szépen föllendülő *tudományos műnyelvünk* életében!³³ (kiemelés Sz. B.)

hogy a kar már több ízben bocsátott más karbeli doktorokat a magántanári cselekményre.” (Az idézetben közölt szöveg eredeti helyesírását közlöm.) A titkos szavazáson 26 igen és 11 nem szavazat arányában a jelölt, gróf Teleky Pál, szótöbbséggel magántanári habilitációs kérelmét elfogadták. HU-ELTEL 8.a.16. 249–250.

- 31 Alexander Bernát levele Lukács Györgynek 1911. május 4-én. Vö. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 377. Alexander nem teljesen pontosan emlékezett a szavazati arányokra, illetve a habilitáció sikertelenségéről szóló első levelében egyes részleteket nem említett Lukácsnak, amelyekről a 2.2-es fejezetben lesz bővebben szó.
- 32 Vö. Tímár Árpád: Lukács György ifjúkori műveinek fogadtatása Magyarországon. In Bendl Júlia – Tímár Árpád (szerk.): *Archívumi füzetek IX. Az ifjú Lukács a kritika tükrében*. Szerk. Bendl Júlia – Tímár Árpád. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum Budapest, 1988, 7–25.
- 33 *Archívumi füzetek IX...* Id. kiad. 78–79.

Kelecsényi kritikája jól képviseli a 19. század végén és 20. század elején uralkodó pozitivistá szellemi irányzatot, amellyel szemben Lukács metafizikai filozófiai gyakorlata valóban érthetetlennek és zavarosnak tűnhetett a kortársak szemében.³⁴ Révész Géza azonban a Lukács és közte lévő nemcsak szemléletbeli, de személyes ellentétek ellenére is törekedett felvenni és kialakítani a (szakmai) kapcsolatot a magyar szellemi élet megújításának céljából.³⁵ 1913. május 24-én írt levelében egy folyóirattervvel keresi fel Lukácsot:

Igen tisztelt Doktor Úr! Szándékom volt itthon egy filozófiai társaságot alakítani, mely hivatva lenne azokat a fiatal embereket, kik komolyan a filozófia valamelyik ágával foglalkoznak összehozni. Többször felkértek engem már erre, de csak most tartom ezt alkalmasnak. Felfogásom az, hogy csak oly emberek jöjjenek be, kik *komolyan foglalkoznak filozófiával v. pszichológiával* s kik erről publikáció révén tanúskodnak is. Ily módon nem jönnének be olyanok, kik csak kedvtelésből olvasgatnak v. írogatnak, v. kik a komoly munkát csak megakadályozhatják. Én eddig a következőkre gondoltam: Zalai, Szilasi, Fogarasi, Enyvári, Ritoók, Szemere, Fülep, Ön és én.³⁶ (kiemelés Sz. B.)

A levélben említett filozófiai társaság terve feltehetően végül meghiúsult,³⁷ akárcsak a hozzá fűzött orgánumalkotásra, filozófiai folyóirat

- 34 Lukács György magyar szellemtörténetben elfoglalt helyét már tárgyaltam a 2019. november 29-én *Ki a jelentős magyar filozófus? Relevanciakritérium és kánonalkotás a 19–20. századi magyar filozófia történetírásban* címmel a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetében megrendezett konferencián az *És Lukács György hová álljon? Egy kísérlet margójára: Lukács György helye a magyar filozófia-történetben* című előadásomban.
- 35 Lukács Révész Géza Alexander Bernát lányával való házasságkötése miatt is tartózkodhatott a szorosabb együttműködéstől, főként az Alexanderrel szemben érzett fenntartásai miatt. Vö. Gábor: *Hazatért levelek...* Id. kiad. 720.
- 36 Révész Géza levele Lukács Györgynek 1913. május 24-én. Vö. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 538.
- 37 Révész Lukácsnak írt levele alapján a társaságba felkértek már 1913. május végén találkoztak volna (i. m., 539), míg Szilasi Vilmos 1913. november 9-i Babits Mihálynak írt levele szerint a filozófiai társaság alakuló ülésének időpontja 1913. november 13-ra volt kitűzve, melynek nyitóelőadását Révész Géza tartotta volna, azonban Szilasi következő levelében már arról tájékoztatja Babitsot, hogy első ülésüket el kell halasztani egy héttel, mivel Révész nem készült el a dolgozatával időben. Arról azonban már nem találni további dokumentumot, hogy megtartották-e a nyitóülést és rendszeresen ülésezett-e ez a filozófiai társaság. Lásd Gál István (szerk.): *Babits Mihály – Szilasi Vilmos levelezés (Dokumentumok)*. Irodalmi Múzeum, Budapest, 1980, 35. Ezen kívül a kötet előtanulmányának egy lábjegyzetében Gál István arra utal, hogy a Vasárnapi Kör létrejötté előtt is működött már egy filozófiai társaság

alapítására irányuló kezdeményezések. Révész eredeti szándékából utólag annyi valósult meg, hogy a Magyar Filozófiai Társaság néhány fiatal filozófussal (Révészszel, Szilasi Vilmoossal, Fogarasi Bélával, Varjas Sándorral) bővítette tagságát és írásaik megjelenhettek az Alexander Bernát által szerkesztett *Athenaeumban*.³⁸ Lukács azonban Révész kapcsolatkeresésében saját céljainak megghiúsítását vélte felfedezni,³⁹ hiszen Fülep Lajossal és Hevesi Sándorral közösen a német *Logos* mintájára magyar nyelvű filozófiai folyóirat megalapítását tervezték. Fülep 1913. májusi levelében tájékoztatja Lukácsot, hogy Révész őt is megkereste és felkérte, melyet Fülep el is fogadott, illetve nem lát fenyegetést Révész kezdeményezésében a *Szellemre* nézve.⁴⁰ Fülep levelében mégis hozzáteszi, hogy habár Révész együttműködést szeretne velük, mégis elhatárolódik az általuk képviselt eszmeiségtől:

Természetesen szebb lett volna, hogy a »Szellem« lett volna az a lap, amely körül csoportosulnak. De úgy sejtem, hogy a mi filozófiánk alapjában nincs nagy ínyükre, s el akarják kerülni a mi irányzatunk látszatát.⁴¹

Lukács az elvi ellentétek ellenére nem szakítja meg teljesen a kapcsolatot Révészszel, és hajlandó lenne az *Athenaeumban* cikket közölni, ezt a felajánlását később mégis visszavonja, hivatkozva az Alexander és közte kialakult ellentétre.⁴² Lukács Balázs Béla *Az utolsó nap* című drámájáról hosszú cikket közöl, amiben a dráma érdemeit részletezi és elmarasztalja (név szerint nem említve) a dráma kritikusaikat: „Csodálatos, hogy ezt azok értik a legkevésbé, akiknek mestersége vagy szerencsétlen szerelme a

(amely azonban nem azonos a Révészék által alapítani kívánt társasággal), aminek Zalai Béla volt a szellemi vezetője. Vö. Gál István: Babits és Szilasi barátsága. In Gál: i. m., 5. Gál István Beöthy Ottónak Zalai Béláról megemlékező írása kapcsán jut erre a (feltehetően téves) feltételezésre, ahol viszont Beöthy csak arra mutat rá, hogy a fiatal Zalai szoros barátságot ápolt Babitscsal, Kosztolányival és Juhász Gyulával, és ez a baráti közösség nagyban hatott Zalai intellektuális fejlődésére. Vö. Beöthy Ottó: Egy pálya emlékezete: Zalai Béla 1882–1915. *Világosság*, 1975 (2):1–6, 83.

38 Révész Géza levele... Id. kiad. 539.

39 Lásd Lukács György 1913. május 27-i viszontválaszát Révész Gézának: Gábor: Hazatért levelek... Id. kiad. 727–728.

40 A *Szellem* mindössze csak két számot ért meg, habár kritikai fogadtatása összességében pozitív volt. Lásd Szabados: i. m., 57; valamint Hauser Arnold ismertetőjét a *Szellemről* In *Archívumi füzetek IX*... Id. kiad. 101–104.

41 Lukács: *Lukács György levelezése*... Id. kiad. 540.

42 Lukács György levele Révész Gézához 1915. augusztus 13-án. In Gábor: Hazatért levelek... Id. kiad. 729–730.

filozófia.⁴³ Révészhez írt levelében mégis kifejti, hogy Alexanderre utalt cikkében, aki Balázs drámáját rendkívül negatívan (Lukács szempontjából hozzá nem értő módon) ítélte meg.⁴⁴ A feltételezhető elvi ellentétek és magyar szellemi életben elfoglalt helyzetük alapján tehát Révész és Lukács között nem alakult ki *fegyverbarátság*, noha Révész az 1915 végén alakulóban lévő és 1916-ra rendszeressé váló Vasárnapi Kör egyes alkalmain is részt vett, még ha állandó tagjává nem is vált a Körnek.⁴⁵ Az áttekintett és fentebb felsorolt dokumentumok és levelek alapján azonban megállapítható, hogy mind Révész, mind Lukács végső soron úgy tekintettek egymásra, mint akik azonos szellemi körhöz tartoznak, még ha ellenkező pólusain is helyezkednek el ennek a körnek. Ezt a megállapítást támasztják alá magyarországi törekvéseik is: egy filozófiai folyóirat alapításának igénye és az a köré szerveződő társaság gondolata. A magyar szellemi közeget azonban korlátozottan találhatták céljaik megvalósításához, hiszen az állandó kritikák kereszttüzeiben Lukács folyóirat-vállalkozása, a *Szellem*, kudarcba fulladt, míg Révészt felölelte az *Athenaeum*. Továbbá Lukácsot sikertelen budapesti habilitációja, míg Révészt nyilvános rendes egyetemi tanárrá való kinevezésének hosszú késlekedése indíthatta arra, hogy német nyelvterületen próbáljanak kapcsolatot keresni.

„(...) [M]inden versengés kizárt.”⁴⁶

Lukács 1912 májusában Heidelbergbe utazik Ernst Bloch hívására,⁴⁷ ahová elsősorban még nem a habilitáció gondolatával érkezik, hanem a (részben Bloch által képviselt)⁴⁸ szellemi közeg keresése motiválhatta.⁴⁹ Apja, Lukács József és később Alexander Bernát is, levélben tájékoztatja Lukácsot további lehetőségeiről az Osztrák–Magyar Monarchia területén, így merül fel a pozsonyi rendes egyetemi tanárrá való kinevezés gondolata, amelynek azonban még mindig előfeltétele a budapesti habilitáció. Lukács József

43 Lukács György: Balázs Béla: Az utolsó nap. In Lukács: *Ifjúkori művek...* Id. kiad. 604.

44 Lukács György levele Révész Gézához 1915. augusztus 13-án. Id. kiad. 730.

45 Lásd Balázs Béla naplójának 1916. január 22-i bejegyzését. In Balázs Béla. *Napló 1914–1922*. Magvető Kiadó, Budapest, 1982, 123–124.

46 Lukács József levele Lukács Györgyhez 1912. február 18-án. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 467.

47 Bendl: *Lukács György élete...* Id. kiad. 152.

48 Bloch és Lukács egymásra gyakorolt szellemi kölcsönhatásáról lásd Mesterházi Miklós: Vorwort. In (szerk): *Ernst Bloch und Georg Lukács Dokumente zum 100. Geburtstag*. MTA Filozófiai Intézet Lukács Archívum, Budapest, 1984, 3–36.

49 Heidelberg mint intellektuális centrum jelentőségéről lásd Szabados: i. m., 58–59.

1912. február 18-i levele alapján Lukács György esélyes lenne az alakuló irodalomesztétikai tanszéken, ahol még versenytársa sem akadna:

[Alexander] nem tartja lehetetlennek, hogy Pozsonyba kineveznek tanárnak – Révész nem pályázik, de ha tenné is, csupán az ő speciális szakjára próbálkoznék, úgyhogy minden versengés kizárt. [...] Alexander tehát azt hiszi, hogy minden körülmények között nagyobb sanszok vannak az esztétika-irodalmi tanszékre való aspirációknál [...]. De mindezekről eltekintve, kikerülhetetlen, hogy a budapesti egyetemen mint magántanár habitálva légy, mert a docentúra nélkül alig volna kilátás az egyetemi tanárság elnyerésére.⁵⁰ (kiemelés Sz. B.)

Levele végén Lukács József utal rá, hogy Alexander külön tervez még referálni Lukács Györgynek a magántanárság ügyében,⁵¹ azonban ezt a levelet csak 1912 júniusában küldi el Alexander, amiben mintegy vigasztként ismét utal Lukács 1911-ben beadott sikertelen habitációs kérelmére, új körülményeket is megemlítve. A levél szerint a kar nagyon érzékenyen kezeli a nem keresztény jelentkezők kérelmét.

Petz Gedeonnal beszéltem, nem most, hanem már hetek előtt. Még nem tudtam megszélídeni, de szelídebbé tettem. Igen óvatosan kell eljárnom, de azt hiszem célt érek.⁵² Minthogy Önnek sem oly sürgős a dolog [a habitáció], várjunk még néhány hónapig, ill. most már kell várnunk, mert októberig nem is lesz ülés. De a novemberiben talán sikerül a személyes szavazáson túl esni. Zalai Béla⁵³ is megbukott a személyes szavazásánál. Én referáltam, és elfelejtettem hangsúlyozni, hogy született református. Ugyanezen az ülésen megbukott a személyes szavazásánál egy geológus (Vadász),⁵⁴ aki valóban zsidó. A kar minden felekezeti ügyben a végsőkig ideges.⁵⁵ Bármily

50 Lukács József levele Lukács Györgyhez 1912. február 18-án. vö. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 467–468.

51 Uo. 468.

52 Alexander arra utal, hogy Lukács habitációs kérelmének tárgyalásakor Petz Gedeon volt az egyik, aki élesen felszólalt Lukács ellen, főként a választott tárgy és esszékötete miatt. Vö. 2.1-es fejezet és Alexander Bernát levele Lukács Györgynek 1911. május 4-én. Vö. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 377.

53 A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar ülésének 1912. május 23-i jegyzőkönyve alapján Zalai Béla a titkos szavazáson 23 nem, 12 igen és 1 üres szavazat arányában megbukott. HU-ELTEL 8.a.16. 248–249.

54 A *Magyar Életrajzi Lexikon* alapján Vadász Elemér (1885–1970), geológus, egyetemi tanár, az MTA tagja.

55 Alexander Lukácsnak írt leveleit Gábor Éva adta közre 1978-ban, ahol a szerkesztői jegyzetekben Szemere Samu közlése alapján arra utal, hogy Lukács habitációja zsidó származása miatt volt nemkívánatos. Vö. Alexander Bernát levelei Lukács

furcsának tetszik, ezt a *mathematika* tette. Fehér Lipót⁵⁶ [sic!] kinevezése azt a hatást tette, így a zsidók most már végleg birtokukba veszik az egyetemet. Kolozsvárt is két zsidó matematikust neveztek ki egyszerre.⁵⁷

Habár a levelezés alapján rekonstruálhatóak azok az indokok, amelyek Lukács habilitációjának elutasításához vezettek, azonban a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának 1911. május 4-i üléséről készült jegyzőkönyv további adalékokkal szolgál. A korabeli dokumentum alapján az is megállapítható, hogy a levelezésben közölt adatokat a személyes emlékezet miként befolyásolta. A Bölcsészettudományi Kar ülésének 1911. május 4-i jegyzőkönyve szerint tehát a Lukács habilitációs kérelmét vizsgáló bizottság elnöke, a dékán Békefi Remig, történetíró, neveléstörténész, cisztercita pap volt. Az irodalomesztétikából habilitálni kívánó Lukács kérelmét doktori értekezésének egyik bírálója,⁵⁸ Beöthy Zsolt irodalomtörténész, esztéta referálja és tárgyalásra érdemesnek ítéli meg. Petz Gedeon filológus első felszólalóként kiemeli, hogy mivel a *jelentkező személyéhez* nem szabad hozzászólnia, ezért a választott tárgykört emeli ki, miszerint irodalomesztétika nincsen, túl bizonytalan és meghatározhatatlan, emellett a jelentkező jogot tanult.⁵⁹ A jelentkező – Lukács – személye a kari dokumentumok és Alexander 1911. május 4-i, illetve 1912. június 24-i levele alapján tehát nemcsak filozófiai beállítottsága miatt, hanem származása miatt sem esett kedvező megítélés alá. A származás kérdésével német nyelvterületen való érvényesülési törekvések során nemcsak Lukácsnak, de Révésznek is szembesülnie kellett, noha mindkettőjüket a kor egy-egy nagy filozófusa segíti. Lukács esetében ez a személy Max Weber, míg Révésznél Franz Brentano volt.

Györgyhöz (1908–1913). Szerk. Gábor Éva. *Irodalomtörténet*, 1978 (10):60, 1, 242. Lukács már 1907. szeptember 3-án kikeresztelkedett és evangélikus hitre tért, vö. Bendl: *Lukács György élete...* Id. kiad. 76.

56 Fejér Lipót (1880–1959) matematikust a *Magyar Életrajzi Lexikon* szócikke szerint 1911-ben hívták az egyetem matematika tanszékére.

57 Alexander Bernát levele Lukács Györgyhöz 1912. június 24-én. Vö. Alexander Bernát levelei... Id. kiad. 251.

58 Bendl: *Lukács György élete...* Id. kiad. 75.

59 Beöthy viszontválaszában kiemeli, hogy Lukács 1906-ban a berlini egyetemen fél évig, a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán pedig négy féléven keresztül filozófiai és esztétikai tanulmányokat folytatott. A kar dékáni felszólításra egységesen szavaz, hogy eltekint a jelölnél a doktori fokozat és habilitáció között megkívtant három évtől, azonban az ezt követő titkos szavazáson 39 résztvevőből 15 igen mellett 23 nem szavazat arányában a habilitációs kérelmet elutasítják. HU-ELTEL 8.a.15. 225–227. Alexander 1911. május 4-i levelében 25 szavazat 10 ellen, 1 úres arányra emlékezik. Vö. Alexander Bernát levele Lukács Györgynek 1911. május 4-én. Vö. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 377.

Révész Géza és Lukács György németországi karrierterveinek körülményei

„Akkor más a hivatása.”⁶⁰

Lukács György és Révész Géza német nyelvterületen való érvényesülési törekvéseit a külső körülmények mellett számos belső gondolkodói ellentét alakította, illetve akadályozta. Az előző fejezetek során kísérletet tettem gondolkodói fejlődésük irányát meghatározni belső meggyőződéseik, filozófiai beállítottságuk alapján, továbbá vázoltam a századelő magyar szellemi életében elfoglalt pozíciójukat. A német nyelvterület felé tett kapcsolatfelvételük elsősorban a közegkeresés szándékával magyarázható: Lukács 1912 májusában Heidelbergbe tehát még nem a habilitálás szándékával utazik, erről tanúskodik Lukács József egy évvel későbbi, 1913. május 5-i, illetve május 19-i levele, amely először említi a habilitáláshoz szükséges dokumentumok beszerzését (bizonyítványok, születési anyakönyvi kivonat, bölcsészeti doktorátus igazolása), továbbá kifejezi támogatását fia letelepedési szándékát illetően is a német egyetemvárosban.⁶¹

Az 1911 során még Firenzében körvonalozódó esztétika terve Heidelbergben kibontakozni látszik, és Lukács belekezd nagyszabású művészetfilozófiai, esztétikai munkájába. Újfajta megközelítését a művészethez nem csak Paul Ernst támogatja,⁶² hanem Max Weber is felfigyel tehetőségére. A századelőn Heidelberg szellemi központnak számított, részben az egyetem miatt, ahová az Osztrák–Magyar Monarchia területéről, Oroszországból, az Egyesült Államokból, Lengyelországból és Angliából

60 Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 628.

61 Lukács József levele Lukács Györgynek 1913. május 5-én, illetve 1913. május 19-én. (MTA KIK – Lukács György kéziratok hagyatéka és levelezése.)

62 „Elsősorban annak [örültem], hogy a munka [A heidelbergi művészetfilozófia és esztétika] olyan derekasan halad. Nagyon örülök, hogy megkapom az első fejezetet, ha majd elkészül, most esik majd szó először helyesen az alkotásról és a művész viszonyáról a műhöz; előre örülök a rémületnek, amit a szakmában kelt majd.” Paul Ernst levele Lukács Györgynek 1913. február 25-én. Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 523. Paul Ernst 1914 januárjában értesíti Lukácsot, hogy Düsseldorfban színházi-irodalmi intézmény létrehozását tervezik, és Lukács korábbi színházi, irodalmi írásai miatt alkalmas lenne az állásra. Lukács felveszi a kapcsolatot a tanulmányi igazgatóval, azonban az állást, amelyre sokkal inkább gyakorlati beállítottságú embert kerestek, nem kapja meg. Lásd Bendl Júlia: Lukács György németországi habilitációs próbálkozásairól. In (szerk): *A filozófia keresztútjain. Tanulmányok Lukács Györgyről.* MTA Filozófiai Archívum – Szegedi Lukács Kör, Budapest–Szeged, 1998, 211–212.

is érkeztek diákok tanulni,⁶³ részben az ebben az időszakban itt alkotó gondolkodók és tudósok miatt. Utóbbiakat számos intellektuális társaság tömörítette magába, például az Eranosz Kör (*Eranos-Kreis*) vagy a Janus Kör (*Janus-Kreis*).⁶⁴ Egy másik nem hivatalos társaság a Weber házaspár, Max és Marianne Weber otthonában gyűlt össze rendszeresen. Az 1903-ban betegség⁶⁵ miatt a tanítástól nyugdíjba vonuló Max Weber szívesen hívott meg különböző tudósokat, művészeket és filozófusokat, így a Ziegelhäuser Landstrassén lévő háza Heidelberg filozófiai élete központjának számított.⁶⁶ Ezeknek a találkozóknak röviddel Heidelbergbe érkezése után Lukács György is állandó vendége lesz és közelebbi kapcsolatba kerül a Weber házaspárral. A kapcsolatfelvétel nem volt előzménynélküli, mivel Lukács már heidelbergi útja előtt is tudakozódott 1911-ben a *Logos*-ban megjelent *Metaphysik der Tragödie*⁶⁷ című írásának visszhangjáról Emmy Lederer-Seidler révén. 1911 augusztusában Emmy Lederer-Seidler a következőket írta Polacsek Károlynénak:

Mi a Gyuri dolgozatát [*Metaphysik der Tragödie*] már *előzőleg* elolvastuk volt a *Logos*-ban, amelynek abonensei [előfizetői] vagyunk [...]. Max Weber pedig, akin keresztül a Windelband⁶⁸ ítéletét szerettük volna megtudni (ugyanis ő az egyetlen ember H[eidel]-bergben, akivel Windelband a betegsége óta eleven kontaktust tart), véletlenül nem volt odahaza. [...] Egy jóbarátunk tehát a megbízásunkból megkérdezte, hogy mit tart L[ukács] Gy[örgy] dolgozatáról [Weber]. A válasz, sajnos, elég sovány. Ő maga még rá nem ért pontosan elolvasni, csak a szerkesztő kollégáitól hallotta, hogy a dolog nem rossz. (Szó szerint: „Sagen Sie Frau Emmy, dass die Sache nicht schlecht sein soll. Gar

- 63 Lukács heidelbergi tartózkodásával egy időben más magyarok is voltak az egyetemvárosban: Fogarasi Béla, Czinkótszky Jenő és Rosenthal Jacques a heidelbergi egyetem filozófia szakos hallgatói. Lásd Bendl: *Lukács György élete...* Id. kiad. 154.
- 64 Szabados: i. m., 58–59.
- 65 Uo. 59.
- 66 Fekete Éva: *Lukács György. Késleltetett életrajz*. Szerk. Kardos András, Mesterházi Miklós, Székely Mária. Kalligram – Lukács Archívum Nemzetközi Alapítvány, Budapest, 2021, 107.
- 67 Lukács György *A tragédia metafizikája* című írása először *A Szellemben* jelent meg magyarul Balázs Béla fordításában 1911 márciusában. A *Logos* filozófiai folyóiratban ugyanebben az évben jelent meg rövidített formában németül. Lásd Lukács György: *A tragédia metafizikája. A Szellem*, 1911 (1):1, 109–129; és *Metaphysik der Tragödie. Logos*, 1911–1912 (2):1, 79–91.
- 68 Wilhelm Windelband (1848–1915) német filozófus, a neokantianizmus dél-német iskolájának alapítója, 1903-tól a heidelbergi egyetem tanára. Iskolájához tartozott még Heinrich Rickert (1863–1936), aki később Lukács bírálója lesz a habilitációs eljárásakor, illetve Rickert tanítványa, Emil Lask (1875–1915), akivel Lukács közelebbi kapcsolatba is kerül. Lask hatása felfedezhető korai írásaiban.

nicht schlecht...”)⁶⁹ Ez az egész. [...] Egyébként vigasztalására, vagyis inkább tájékoztatására szolgáljon [Lukácsnak], hogy a Weber szájából holmi lelkesedő vagy éppen ömlengő kritikát nemigen várhat. „Nicht schlecht”, vagy „nicht übel” nála esetleg már elismerést fejez ki. Azután meg – igaz – megígérte, hogy a vakáció alatt figyelmesen el fogja olvasni és pontosan beszámol róla. [...] Akkorára pedig majd *Windelband* véleményét is megtudjuk, akivel Weber a *nyár folyamán bizonyára találkozni fog*.⁷⁰

A kezdeti tartózkodás a levelek tanúsága szerint végül megszűnik, feltehetően annak köszönhetően, hogy Lukács személyesen is ismeretségbe került Weberrel,⁷¹ aki 1912. július 22-én kelt levelében, tehát Lukács Heidelbergbe érkezése után nagyjából két hónappal, már *Windelband*nál próbálja beajánlani a fiatal filozófust:

Tegnap *Windelband* mellett ültem (szándékosan) és [...] Önre tereltem a beszélgetést. W[indelband] erre tett néhány (tárgyilag jelentéktelen) megjegyzést az Ön esszéiről,⁷² nem kimondottan barátságatlanul, de ahogy vártam: a *forma* természetesen *rendkívül* távol áll tőle, erről kifejezetten nyersen nyilatkozott. Én óvatosan hozzáfűztem néhány dolgot, elsősre lehetőség szerint minél kevesebbet, Önről és főként azt, hogy Ön lényege szerint szisztematikus típus, ezen az esszéisztikus korszakon már túl van stb.⁷³

Webernek már ebből a korai leveléből is kiderül, hogy habár támogatja Lukácsot, filozófiai meggyőződésük teljesen eltérő. Weber szorgalmazza, hogy Lukács zárja le esszéisztikus korszakát és forduljon minél inkább a filozófia szisztematikus művelése felé. Ez elősegítené habilitációs terveit is a heidelbergi egyetemen.⁷⁴ Weber tehát már 1912-ben állásfoglalásra sürgeti

69 „Mondja meg Emmy asszonynak, hogy a dolog nem rossz. Egyáltalán nem rossz...” ford. Sz. B.

70 Lukács: *Lukács György levelezése*..... Id. kiad. 395–396.

71 A kapcsolat szorosságáról árulkodik, hogy Lukács 1913 végén Rómába utazott a Weber házaspárhoz. Lásd Jelen Grabenko levele Lukács Györgynek 1913. október 15-én. Lukács: *Lukács György levelezése*... Id. kiad. 552.

72 Georg Lukács: *Die Seele und die Formen*. Essays. Egon Fleischel, Berlin, 1911.

73 A levél Lukács tudománypolitikai törekvéseinek Weber általi elősegítéséről szól a továbbiakban: „*Újból* csak azon nézetemnek adhatok kifejezést, hogy egy önmagában *befejezett* dolog bemutatása, nemcsak egy fejezeté, hanem egy valóban »komplett« írásműé, adn *messzemenően* egy pozitív megoldás optimális lehetőségét. [...] Rickerttel a szünetben (októberben) szeretnék beszélni mindenesetre. Az nem árthat.” Lukács: *Lukács György levelezése*... Id. kiad. 489–490.

74 Lásd erről például Weber 1913. január 28-án, 1913. március 6-án és Lukács 1916. január 17-én kelt levelét. Uo. 520; 529–530; 616–618.

a fiatal Lukácsot, hogy találja meg végre saját démonát, mely életének a fonálát kezében tartja, és végül szolgálja azt, mert ez a legtöbb és legfőbb, amit emberileg és szakmailag megtehet.⁷⁵ Weber számára ennek a sorsfordító választásnak legfőbb bizonyítéka lenne, ha Lukács elkészülne egy szisztematikus filozófiai művel, amelyben meghozza az „intellektus áldozatát”,⁷⁶ azaz beismeri, hogy a „»végső kérdések« szigorú-racionális módon nem oldhatók meg”.⁷⁷

Ellentétes világfelfogásuk⁷⁸ akkor éleződött ki igazán, mikor Lukács Weber várakozásaival ellentétben nem művészetfilozófiai, esztétikai írását fejezi be, hanem Dosztojevszkijről szóló könyvében kezd dolgozni. „Hogy »Regényesztétikám« a megütközését fogja kiváltani, ezt láttam előre.” – írja Lukács 1915 decemberében Webernek.⁷⁹ Lukács, aki a háború kitörésében a tökéletes bűnösség korszakának betetőzését látja,⁸⁰ nem fogadja el, hogy a végső kérdések megválaszolatlanok maradjanak. A Dosztojevszkij-könyv töredékben maradt bevezetője első esztétikájának kiúttalanságával számol le, és az etika zsákutcájából egy etikát meghaladó világmegváltás elméleti lehetőségének rendeli alá magát. Weber valószínűleg felismerte a Lukács gondolkodásában bekövetkező fordulatot, 1916. augusztus 14-i levelében pedig ki is jelenti, hogy már nem támogatja Lukács habilitációját:

Ha őszinte akarok lenni, el kell mondanom valamit. Egy *nagyon* jó barátja – szóval: Lask – azon a véleményen volt: született esszéista, nem fog megmaradni a szisztematikus (szakszerű) munkánál: ezért nem *kellene* habilitálnia. Az esszéista persze egy hajszállal sem kevesebb a szakszerű szisztematikusanál – talán éppen ellenkezőleg! – De *nem* való egyetemre, és nem tenne jót sem a cégnek, sem pedig, ami még fontosabb, saját magának. Annak alapján, amit annak idején felolvasott nekünk esztétikája ragyogó töredékeiből, én

75 Weber híres és sokat elemzett 1917. november 7-én tartott *Wissenschaft als Beruf* (A tudomány mint hivatás) című előadása név szerint is utal Lukácsra és művészetfilozófiai, esztétikai neokantiánus kérdésfelvetésére. Vö. Max Weber: *Wissenschaft als Beruf*. In *Gesamtausgabe*. Band 17. Szerk. Horst Baier, M. Rainer Lepsius, Wolfgang J. Mommsen, Wolfgang Schluchter, Johannes Winckelmann. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck). Tübingen, 1992, 71–113.

76 Uo. 23.

77 Vajda: i. m., 324.

78 Lukács és Weber filozófiafelfogásáról lásd Szabados Bettina: A teóriától a praxisig, avagy mit jelent filozofálni: Lukács György filozófiai útkeresése. In *Tavaszi Szél 2019 Konferencia / Spring Wind 2019*: Konferenciakötet II. Szerk. Bihari, Erika; Molnár, Dániel; Szikszai-Németh, Ketrin. Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ), Budapest, 2020, 37–47.

79 Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 610.

80 Vö. Fekete: i. m., 120–121.

élesen ellentmondtam ennek a nézetnek. És mivel hirtelen elkanyarodása Dosztojevszkij felé ennek a [laski] nézetnek látszott *igazat* adni, *gyűlöltem* ezt a munkáját és gyűlölöm ma is. Ha Önnek valóban kibírhatatlan kín és gátlás, hogy egy szisztematikus művet befejezzen és közben máshoz *ne fogjon* – akkor nehéz szívvel, de azt tanácsolnám: hagyja a habilitációt. Nem azért, mert „nem érdemi meg”. Hanem, mert nem használ Önnek és végső soron a diákoknak *sem*, a legmélyebb értelemben. Akkor más a hivatása.⁸¹

Lukács a weberi intellemt ellenére 1918. május 25-én benyújtja habilitációs kérelmét a heidelbergi egyetem filozófia fakultására,⁸² melynek elfogadását hosszas vita előzi meg a kar részéről, és végül a kérelem visszavonására szólítják fel Lukácsot. Az indokok között szerepelt töredékes műve, személyének ismeretlensége, továbbá súlyos érvként került fel ismételt szarmazása, ezúttal azonban nem az antiszemitizmus fellángolásával kellett Lukácsnak szembesülnie Heidelbergben. Az Osztrák–Magyar Monarchiából jövő Lukács habilitációs kérelme elhalasztásának hátterében a háborúban újjáéledő xenofóbia állt, egy „idegen” habilitációja nem lehetett előrébb való, mikor fiatal német értelmiségiek a háborúban harcolnak.⁸³ Lukács habilitációs kérelmét a filozófia fakultás akkori dékánjának kérésére 1918. decemberi 16-i levelében „könnyű szívvel”⁸⁴ visszavonja: 1918 végére Lukács megtalálta a kiutat az önéletrajzi vázlatában említett „elméleti zsákutcából”,⁸⁵ és a weberi értelemben vett hivatást megkerülve „nem érdekes-excentrikus heidelbergi magántanár, hanem prófétává lett”.⁸⁶

Az „emelkedettebb kérdések”⁸⁷

Lukács György tehát Max Weber erőfeszítései ellenére sem kívánta a filozófiát szisztematikus tudományként felfogni, míg ezzel szemben a majdnem párhuzamos életutat bejáró Révésznél az „emelkedettebb kérdések” iránti érdektelenség okozza Franz Brentanóval való szerepsztévtválását.

- 81 Max Weber levele Lukács Györgynek 1916. augusztus 14-én. In Lukács: *Lukács György levelezése...* Id. kiad. 628.
- 82 Szabados: Georg Lukács in Heidelberg... Id. kiad. 59.
- 83 Uo. 61.
- 84 Gerhard Sauder: Von Formalitäten zur Politik: Georg Lukács' Heidelberger Habilitationsversuch. *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik (LiLi)*, No. 53–54. Edited by Helmut Kreuzer, Wolfgang Haubrichs, Wolfgang Klein, Brigitte Schlieben-Lange. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1984, 107.
- 85 Lukács: *Megélt gondolkodás...* Id. kiad. 56.
- 86 Vajda: i. m. 340.
- 87 Franz Brentano levele Révész Gézának 1914. május 20-án, Ms. MTAK 2392/67.

Révész Géza 1912 októberében veszi fel először a kapcsolatot Franz Brentanóval, a német származású filozófussal, pszichológussal. A levelek kezdeti kollegiális hangvételét hamarosan felváltja a Brentano által szorgalmazott mester–tanítványi kapcsolat, ami megmutatkozik Brentano tudománypolitikai erőfeszítéseiben, hogy Révészt Prágában vagy Innsbruckban rendes egyetemi tanári kinevezéshez segítse. Révész azonban sokkal inkább a közegkeresés szándékával közelít Brentano felé és nem a mesterét keresi személyében, ez pedig meg is határozza később filozófiai szerepsztválásukat. A korrespondencia Brentano és Révész között egészen 1917 januárjáig tartott, levélváltásuknak Brentano romló egészségi állapota vetett véget, aki 1917 márciusában halt meg.⁸⁸ A sűrű és rendszeres levélváltás mellett közeli személyes kapcsolat is kialakult a Brentano és Révész házaspár között, Révészék már 1913 júniusában meghívást kapnak Brentano nyári rezidenciájába, Schönbühelbe, az Alsó-Ausztria tartományban található osztrák kisvárosba.⁸⁹ A találkozó sikerességét bizonyítja, hogy Brentano elkezdte Révészt bevezetni tanítványi körébe, és Révész 1913-ban megjelent *Zur Grundlegung der Tonpsychologie* (A hangpszichológia alapjaihoz) című könyvét is továbbítja Anton Marty prágai és Franz Hillebrand innsbrucki professzoroknak.⁹⁰

Brentano és Révész levélváltásának⁹¹ három fő témája határozható meg:⁹² (1) a levelek túlnyomó többségében az érzetpszichológiáról (*Sinnespsychologie*), azon belül is a hangpszichológiáról (*Tonpsychologie*) esik szó, (2) ezen kívül, a levelek alapján, felvázolható a Brentano és Révész között alakuló kapcsolat, továbbá a tágabb tanítványi és ismeretségi körrel való érintkezés, kapcsolatfenntartás (például idetartoznak a Brentano tanítványainak számító Marty és Hillebrand levelei) és Brentano tudománypolitikai törekvése, hogy Révészt egyetemi tanári kinevezéshez segítse. A személyes kapcsolatfenntartáson túl a levelek betekintést engednek a századelő történelmi és társadalmi változásaiiba, így Brentano kritikus állásfoglalásán keresztül megismerhető, hogy

88 Brentano halála után a kapcsolat nem szakadt meg teljesen, özvegye továbbra is levelezett Révész Magdával, Révész Géza feleségével. Vö. Baumgartner: i. m., 25.

89 Vö. Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. június 23-án és 1913. június 29-én. Ms. MTAK 2392/54 ill. Ms. MTAK 5550/624.

90 Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. július 25-én. Ms. MTAK 2392/55.

91 Varga Péter András és jelen tanulmány szerzője Révész Géza és Franz Brentano levelezésének kiadásán dolgozik, kiegészítve a Brentano tanítványi körébe tartozó filozófusok Révésznek írott levelével. A levelezés megjelenése nemcsak a 19–20. századi osztrák/német és magyar filozófiatörténetet gazdagítaná, hanem a zene- és pszichológiatörténet számára is új adalékokkal szolgálna.

92 Baumgartner: i. m., 25–26.

az I. világháború miként alakította át a filozófiai gondolkodásmódot, továbbá a filozófiai életet és filozófiával való foglalkozást.⁹³

Révész Géza tehát az 1912. november 22-i levélben veszi fel először a kapcsolatot Franz Brentanóval, aki ekkor már egyre inkább visszavonultan és izoláltan él személyes és egészségügyi problémákból kifolyólag. Az 1912-es kapcsolatfelvétel azonban nem volt teljesen előzmény nélküli, amennyiben Révész Géza németországi peregrinációját figyelembe vesszük. Révész az 1896–1897-es téli szemeszter és az 1898-as nyári szemeszter között jogi tanulmányokat folytat Budapesten, és 1902-ben szerzi meg jogi doktorátusát,⁹⁴ már ez alatt az időszak alatt egy-egy szemesztert a müncheni és berlini egyetemeken tölt. Az 1899–1900-as téli szemeszterben a berlini egyetemen Brentano legkorábbi tanítványának, Carl Stumpfnek az óráit látogatja, míg az 1900-as tavaszi szemeszterben a müncheni egyetemen Franz Brentano testvére, a közgazdász Lujo (Ludwig Joseph) Brentano óráit is hallgatja.⁹⁵ Révész az 1904-es nyári szemeszterben iratkozik be a göttingeni egyetemre, ahol négy félév után bölcsészdoktori fokozatot szerez Georg Elias Müller témavezetése alatt. Ahogy arra Varga Péter András is rámutat,⁹⁶ már Révész doktori értekezése a filozófiától különböző pozitív szaktudományos normákat tükrözi. Révész a *Huszdik század* című folyóiratban megjelent *A második kísérleti lélektani kongresszusról* szóló 1906-os beszámolójában pedig élesen el is határolja az experimentális pszichológiát a tisztán filozófiai problémák körétől,⁹⁷ továbbá megállapítja, hogy ez a tudományág megkövetel bizonyos fokú matematikai és fiziológiai alapismereteket, melyek a kísérleti lélektan részdiszciplínájához, a pszichofizika egzakt méréseihez elengedhetetlenek.⁹⁸ A Révész által képviselt határozott állásfoglalás a még alakulóban lévő kísérleti lélektan módszertanának megszilárdulását szeretné elősegíteni és elhatárolni az esetleges társdiszciplínáktól, így nemcsak a természettudománytól, de egyben a bölcsészettudományoktól is, annak érdekében, hogy önálló tudományterületként érvényesülhessen. Révész 1912-ben, Franz Brentanónak írt

93 Számtalan fiatal és pályakezdő filozófus veszítette életét az I. világháború során, többek között Zalai Béla (1882–1915) és Emil Lask (1875–1915). Mindketten közeli ismeretségben álltak nemcsak Révésszel, de Lukáccsal is.

94 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 265.

95 Uo.

96 Uo.

97 „Az experimentális pszichológia mai állása külön erőket kíván meg. A kísérletek elrendezése bizonyos előtanulmányokat tételez fel, melyeket tiszta filozófiai problémákkal foglalkozó tudósoktól megkivánni nem lehet.” Révész Géza: A második kísérleti lélektani kongresszus. *Huszdik század*, 1906 (14):2, II. Szemlék. 141.

98 Uo.

első levele is ezt a határozottságot mutatja, melyben Révész rögtön a tárgyra térve a hangpszichológia (*Tonpsychologie*) területén végzett kutatásának eredményeit⁹⁹ küldi el Brentanónak. Brentano akadémiai marginalizáltságot jelzi, hogy már a kezdeti levélváltás során megemlíti Révésznek az elismerés és recepció teljes hiányát elméleti munkásságát illetően,¹⁰⁰ így Révész kapcsolatfelvételi szándékát tévesen félreértelmezi, és személyében tanítványi közeledést vél felfedezni. Ennek köszönhetően az első 1913. júliusi személyes találkozó után Brentano elkezd bevezetni Révészt megmaradt ortodox tanítványainak közösségébe,¹⁰¹ és már ekkor felveti Révésznek, hogy a budapesti magántanárságot cserélje fel egy innsbrucki professzúrával. A Nagy Háborút megelőző évben a nacionalizmus azonban egyre inkább teret hódít, ami az akadémiai életet sem hagyja érintetlenül.¹⁰² Brentano 1913. július 25-i levelében az innsbrucki professzori kinevezés akadályának leginkább Révész magyar származását látja, noha kedvezőnek tartja, hogy ennek ellenére Révész nem tartozik a sovíniszta magyarok közé.¹⁰³ 1913. december 7-i levelében Brentano továbbra is próbálja elősegíteni Révész innsbrucki vagy ekkor már prágai kinevezését is, azonban Hillebranddal való konzultációja után ismét felmerül a származás kérdése, miszerint Révész megfelelően tud-e németül és vajon az „ultranacionalista magyarok” közé tartozik-e.¹⁰⁴ Révész budapesti egyetemen való habitálása is hátráltató tényezőként jelenik meg, helyzete kedvezőbb lenne egy németországi habitáció esetén.

Az egy hónappal későbbi, 1914. január 6-i levél alapján Brentano tudomást szerez Révész ellentétes elképzeléseiről, többek között németországi karrierterveiről, ami már kívül esik a Brentano-iskola felségterületén, továbbá Révész egyre növekvő budapesti tanítványi köréről,¹⁰⁵ ami elbizonytalanítja Brentanót Révész általa elgondolt helyzetét illetően.

99 Révész Géza: Über binaurale Tonmischung. In *Nachweis, dass in den Tonempfindungen zwei voneinander unabhängige Eigenschaften zu unterscheiden sind*. K. Gesellsch. d. Wissenschaften, Göttingen, 1912.

100 Varga: Új adalékok..., Id. kiad. 269; illetve Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. április 11-én. Ms. MTAK 2392/53.

101 Uo. és Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. július 25-én. Ms. MTAK 2392/55.

102 A származás kérdése Lukács habitációjaker is problémaként merül fel. Lásd a „(...) [M]inden versengés kizárt.” (214) és az „Akkor más a hivatása.” (217) című alfejezeteket.

103 Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. július 25-én. Ms. MTAK 2392/55

104 Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. december 7-én. Ms. MTAK 2392/60.

105 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 270; valamint Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. január 6-án, Ms. MTAK 2392/62.

1914 májusára kiderül, hogy a prágai kinevezés szintén esélytelen a „nacionalista szűkkeblűség”¹⁰⁶ miatt, azonban a külső tényezők mellett Révész speciális kutatási területe is problémaként merül fel. Ugyanitt Brentano kifejezi abbéli szándékát, hogy személyesen meg tudja győzni Révészt, hogy a kísérleti lélektan kérdéseinél „sokkal emelkedettebb kérdések” felé forduljon.¹⁰⁷

Révész Géza karrierterveit és Franz Brentano tudománypolitikai erőfeszítéseit a Nagy Háború azonban hamarosan félbeszakítja, Révészt 1914 augusztusában katonai szolgálatra hívják,¹⁰⁸ és Brentano a semleges Svájcba települ át Olaszország hadba lépését követően.¹⁰⁹ A levelek hangulatát meghatározza az akadozó posta és a személyes veszteségek sora. A történelmi események hatására Brentano, akinek filozófiai alapmeggyőződését a racionális teizmus jellemezte,¹¹⁰ még inkább az „emelkedettebb kérdések” felé fordul, a problémák logikus és metafizikus megoldása felé. 1916. november 18-i levelét azzal zárja, hogy saját kutatása egyre gyakrabban halad „ezeken a síneken”.¹¹¹ Révész Géza azonban tudományterületének egzaktságát nem áldozta fel az „emelkedettebb kérdésekért”, ez pedig végső soron meghatározta Brentano és Révész szerepsztévtválását.¹¹²

Összefoglalás

Révész Géza és Lukács György 1910-es években kibontakozó karrierterveit nemcsak személyes filozófiai meggyőződésük befolyásolta, hanem olyan, a korszakot jelentősen meghatározó külső tényezők, mint a magyar szellemi közegben uralkodó antiszemitizmus, továbbá a dunai régióban és a környező országokban a Nagy Háború hatására újjáéledő xenofóbia, ami kiélezte a nemzeti ellentéteket is. Lukács és Révész tehetségét a kor két nagy gondolkodója, Max Weber és Franz Brentano

106 Uo. és Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. március 19-én, Ms. MTAK 2392/64.

107 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 271; valamint Franz Brentano levele Révész Gézának 1913. május 20-án, MS MTAK, 2392/67.

108 Baumgartner: i. m., 26.

109 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 271.

110 Uo. 272.

111 Franz Brentano levele Révész Gézának 1916. november 18-án, MS MTAK 2392/8.

112 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 272–273.

ismerte fel, és a nehézségek ellenére támogatta karrierterveiket. A levelezések és a korabeli dokumentumok alapján emellett felvázoltuk, hogy szerepszétválásukat filozófiai alapmeggyőződésük okozta: Révész esetében a filozófia „emelkedettebb kérdései” iránt való érdektelenség és a szisztematikus tudományhoz való ragaszkodás vezetett a Brentanóval való gondolkodói szétváláshoz, míg Lukácsnál éppen ellenkezőleg, a filozófusnak messiási szerepet szánó „hite” eredményezte Weberrel való szakítását.¹¹³ Ilyen személyes töréspontok, történelmi és társadalmi körülmények között próbált érvényesülni Lukács és Révész egymástól eltérő módon, azonban az 1918–1919-es év fordulójára ugyanahhoz a vasúti elágazáshoz érkeztek.

Révész Géza a háború idején a Fővárosi Pedagógiai Szeminárium pszichológiai laboratóriumának vezetője,¹¹⁴ majd 1918 szeptemberében a királyi adminisztráció, Zichy János miniszter, kinevezi egyetemi tanárrá és tanszékvezetővé.¹¹⁵ A kinevezés alkalmából Balázs Béla már szeptember 19-én gratuláló levelet küld Révésznek, míg Lukács György, akivel Révész feltehetően 1915 és 1918 között nem levelezett, 1918. október 16-án küldi el gratulációját.¹¹⁶

[K]érem ne vegye tolokodásnak részemről, ha rendkívüli tanárrá való kinevezése alkalmából szívből gratulálok – nem is annyira Önnek, mint magunknak. Oly elképzelhetetlenül ritka a magyar hivatalos tudományban az örömevaló alkalom, hogy semmi szín alatt sem szabad elmulasztani, azt kifejezni, ha okunk van rá. Már pedig az Ön kinevezése mindnyájunknak örömdetes esemény, azt Ön is tudja, ismerve mindnyájunk őszinte nagybecsülését az Ön tudományos működése és személyisége iránt.¹¹⁷

Lukács Révésznek írt levele azt a feltételezést tűnik alátámasztani, amelyet a tanulmány során már megállapítottunk, miszerint ellentétes filozófiai meggyőződésük ellenére is egyazon szellemi körhöz sorolták egymást, még ha a kör egymással szemben lévő pólusán helyezkedtek is el. A kör végül mindkettőjük emigrációjával lezárult, Révész Géza 1920-ban elhagyja Magyarországot a Tanácsköztársaság idején végzett *tudományos*

113 Érdekes gondolatkísérlet lenne a kontrafaktuális hipotézist kitégíteni és feltenni a kérdést, hogy mi lett volna, ha fordítva alakulnak ki a közeli személyes kapcsolatok, tehát Lukács György és Franz Brentano, illetve Révész Géza és Max Weber között.

114 Varga: Új adalékok... Id. kiad. 271.

115 Pléh: Révész Géza – a sors feszültségei... Id. kiad. 76–77.

116 Lásd Balázs Béla levele 1918. szeptember 19-én és Lukács György levele 1918. október 16-án. Gábor: Hazatért levelek... Id. kiad. 131, 133.

117 Uo. 131.

szerepvállalása miatt,¹¹⁸ míg Lukács György *politikai* tevékenysége folytán kényszerül emigrációba. A „Mi lett volna, ha Lukács Györgyöt heidelbergi professzorrá avatják?” kontrafaktuális kérdésfelvetés által így megismerhetővé váltak azok az internális és externális faktorok, amelyek meghatározták a 20. század két jelentős gondolkodójának intellektuális fejlődését, és végső soron eldöntötték, hogy a vasúti elágazáshoz érve, mely irányba halad tovább sorsuk.

118 Révésznek annak ellenére kell emigrálnia, hogy kinevezését még a magyar királyi kormányzattól kapta az őszirózsás forradalmat megelőzően. Lásd Pléh: Révész Géza – a sors feszültségei... Id. kiad. 76–78.